

قازاق تاريحينداغى ايگىلى ادامدار

بۇر كىتباي باتىر

كوبەن اسقار ۇلى

ۇلتتار باسپاسى

قازاق تاريحينداغى ايگىلى ادامدار

بۇر كىتباي بائىر

كوبەن اسقار ۇلى

ۇلتتار باسپاسى

责任编辑:扎克依拉

责任校对:库布什

图书在版编目(CIP)数据

布尔克特拜/阔班著. —北京:民族出版社,2005.8

(哈萨克历史名人丛书)

ISBN 7-105-07223-7

I.布… II.阔… III.布尔克特拜—生平事迹—
哈萨克语(中国少数民族语言) IV.K828.736

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2005)第 102564 号

民族出版社出版发行

(北京市和平里北街 14 号 邮编 100013)

<http://www.e56.com.cn>

民族出版社微机照排 迪鑫印刷厂印刷

各地新华书店经销

2005 年 12 月第 1 版 2005 年 12 月北京第 1 次印刷

开本:787 毫米×1092 毫米 1/32 印张:8.75

印数:0001-3000 册 定价:8.00 元

该书如有印装质量问题,请与本社发行部联系退换

(总编室电话:64212794 发行部电话:64211734)

جاۋاپتى رەداكتورى : زاكيلا قاۋان قىزى
جاۋاپتى كوررەكتورى : كۈبىش باگەن قىزى
كومپيۇتەردە تەرگەن : سانامگۈل زاكىش قىزى
رەسسىمىن سىزغان : تۈسپىحان ۇلىقپا ۇلى

بۇر كىتباي باتىر

كوبەن اسقار ۇلى

ۇلتتار باسپاسى باستىردى ، تاراتادى
شىنخۇا كىتاپ دۇكەندەرىندە ساتىلادى
دېشىن باسپا زاۋودىندا باسلىدى
2005-جىلى جەلتوقسان ۶-بىرىنشى باسپاسى
2005-جىلى جەلتوقساندا ، بىيجىڭ ، 1-باسىلۋى
باعاسى : 8.00 يۋان

《哈萨克历史名人丛书》

第 3 辑

康里子山

库库岱

玛弥

巴耶克毕

库迭克

迭玛江

拜莫拉

达尔吾拜

卜合西

贾布合拜

杜别克

布尔克特拜

قازاق تاريحينداغى ايگىلى
ادامدار

3 - توپ

قاڭلى زىسان
كوگەداي گۇڭ
ءامىي ئىي
بايەكە ئىي
كودەك مارالباي ۇلى
دەمەجان كەشۇباي ۇلى
بايموللا قارەكە ۇلى
دارۇباي اقالاقشى
بىقىش شەشەن
جاسىقباي اقالاقشى
دۋبەك شالەنبايەۆ
بۇركىتباي باتىر

《哈萨克历史名人丛书》编委会

主 任：苏丹·张波拉托夫

副主任：贾合甫·米尔扎汗
艾克拜尔·米吉提

满苏尔·阿布力
夏木斯·胡玛尔

编 委：苏丹·张波拉托夫
满苏尔·阿布力
夏木斯·胡玛尔
别克苏勒坦·凯赛
努尔巴合提·哈德尔
阿里木江·努尔哈孜

贾合甫·米尔扎汗
艾克拜尔·米吉提
巴合提汉·何德尔穆林
阿山·艾布
阿曼泰·沙哈提

主 编：贾合甫·米尔扎汗

副主编：巴合提汉·何德尔穆林 夏木斯·胡玛尔

«قازاق تاريحينداغى ايگىلى ادامدار» اتتى كتاپتاردىڭ رەداكسيا القاسى

مەڭگەرۋشى : سۇلتان جانبولاتوۋ

مەڭگەرۋشىنىڭ ورىنباسارلارى :
جاقىپ مرزاقان ۇلى ، مانسۇر ءابىل ۇلى
اكبار ءماجىت ۇلى ، شامس قۇمار ۇلى

رەداكسيا القاسى :
سۇلتان جانبولاتوۋ ، جاقىپ مرزاقان ۇلى
مانسۇر ءابىل ۇلى ، اكبار ءماجىت ۇلى
شامس قۇمار ۇلى ، باقتقان قىدىرموللىن
بەكسولتان كاسەي ۇلى ، اسان ابەۋ ۇلى
نۇرباقت قادىر ۇلى ، امانتاي ساعات ۇلى
المجان نۇرعازى ۇلى

باس رەداكتور : جاقىپ مرزاقان ۇلى

باس رەداكتوردىڭ ورىنباسارلارى :
باقتقان قىدىرموللىن ، شامس قۇمار ۇلى

الغى سوز

ۇلتتار باسپاسىنىڭ قازاق رەداكسىياسى جوبالاعان ، «قا-
زاق تاريحينداغى ايگىلى ادامدار» رەداكسىا القاسىنىڭ ۇيىم-
داستىرۋىمەن جازىلىپ ، باسپادان شىعپ جاتقان تاريحي تۈل-
عالارىمىز جونىندەگى تاريحي ەسسەلەردىڭ ۇشىنىشى توبى
قالىڭ وقىرمانداردىڭ قولىنا تيگەلى وتىر . «كەڭەسپەن پىش-
كەن تون كەلتە بولمايدى» دەپ اتا-بابالارىمىز تەككە ايتپا-
عان . ەبىز مىنە كوزدەگەن ماقساتىمىزعا نەگىزىنەن جەتىپ
وتىرمىز . ارۋاقتى اتا-بابالارىمىز ەبىزدىڭ قاشان دا ولاردىڭ
تۋىن جىقپاي ، جوعىن جوقتايىنىمىزعا سەنگەن . ال ەندىگى
ۇرپاقتارىمىزدىڭ قازىرگى ۇرپاق سالىپ كەتكەن ەز نەگە-
زىندە اتا تاريحىمىز ، ۇلى تۇلعالارىمىز جانە شۇعىلالى مادەن-
يەت مۇرالارىمىز جونىندە وراسان زور نەزەنىستەر جاسايتىد-
ىنىنا سەنەمىز...

دەمەك ، «قازاق تاريحينداغى ايگىلى ادامدار» دەگەن
ورتاق اتپەن العاشقى ادىمدا جازىلعان جەلىلەس كىتاپ مىنە
وسىنداى نىزگى ماقساتپەن جازىلىپ ، كوپ بولپ بىرلىكتە
كۇش سالۋدىڭ ارقاسىندا ، ىلگەرى-كەيىن باسپادان شىقتى .
2000-جىلى ەبىرىنشى توپتاعى ، 2002-جىلى ەكىنشى توپتا-

مى تارىخىي تۇلعالارمىز جونىندەگى جەلىلەس كىتاپتار قاللىق
وقىرماندارمەن قاۋۇشقاننان بەرى ، ەل ۋىشى-سىرتىندا وزىد-
دىك نىقال تۇدىرعان ەڭبەك بولغانى كوپكە ايان . ونىڭ
2003-جىلىدىڭ جازىنان تارتىپ كۇزىنە دەيىن نەشە اى شىندە
شىنجياڭ حالىق رادىيو ستانىياسىنىڭ «سوز قامباسى» باء-
دارلاماسى بويىنشا بەرىلۋى ۇلتىمىز تارىخىنداى ارىسى ادام-
زات ، بەرىسى تۇعان حالقىمىز ۇشىن ، وسكەن ەلى ۇشىن
ەسەلى ەڭبەك سىڭىرگەن ارداگەرلەرىمىزدىڭ ەل ۋىشى-سىر-
تىنداى نىقالىن بۇرىنعدان دا اسىرا تۇستى .

سوندىقتان «قازاق تارىخىنداى اىگىلى ادامداردىڭ» 3-
توبىنداى 12 تارىخىي تۇلعا تۇرالى جازىلغان تارىخىي ەسەلەر-
دىڭ قاللىق وقىرماندارمەن بەت كورىسۋى بايلانىسىمەن كەي-
بىر ويلارىمدى ورتاغا سالا كەتۋدى ۋجون كوردىم .

بىرىنشى ، «قازاق تارىخىنداى اىگىلى ادامدار» دەگەن
ورتاق اتپەن باسپادان شىققان جەلىلەس كىتاپتىڭ جازىلۋىندا
جانە قاللىق وقىرماندارمەن بەت كورىسۋىندا ، بىز ەڭ الدى-
مەن ۇلتتار باسپاسى قازاق رەداكسىياسىنىڭ بارلىق رەداكسىيا
قىزمەتكەرلەرىنىڭ سىڭىرگەن ەڭبەگىن جوعارى باعالاۋعا ت-
يىسىپىز . ولار بۇل يىگىلىكتى جۇمىستى جوبالاپ ، قارجى
جاقتان قامتاماسىزداندىرىپ قالماستان ، وزدەرى ۇيىمداس-
تىرعان رەداكسىيالىق القادامى ماماندارمەن تىعىز سەلبەستى .
سونىڭ ارقاسىندا بۇل كوللەكتىۋ قامال ۇ تابىستى بولدى .
بىز ۇلتتار باسپاسى قازاق رەداكسىياسىنىڭ وزدەرى سەلبەس-

تىك جاساعان عالمدار مەن قالامگەرلەرگە دەگەن قۇرمەتنە جانە ءونىمدى قىزمەتتەرىنە ءدان رىزالىق بىلدىرەمىز . ولار حالقىمىزدىڭ تارىحىنا ، مادەنيەتىنە ، ۇلى تۇلعالارىنا قاتىستى ءبىر كەلەلى جۇمىستى تىندىرۋعا جول اشتى ، بۇدان كەيىنگى نەزەنىستەرگە نەگىز قالادى . حالقى جۇرەگىنەن ورىن الپ ، عالمدار مەن قالامگەرلەردىڭ كۇتكەن جەرىنەن شىعاتىن وسىنداي جۇمىستاردىڭ جالعاسا بەرۋىن ءۇمىت ەتەمىز .

ەكىنشى ، قازىرگە دەيىن قالىڭ وقىرماندارىمىزدىڭ قولىمىزدا تىيگەن جىيرما نەشە تارىحي تۇلعالارىمىز جونىندە جازىلما .

عان عۇمىرنامالىق ەسىمىلەردىڭ باسىم كوپشىلىگى ءيىسى قازاققا ورتاق تارىحي ادامدار ەدى . ال مىنا ءۇشىنشى توپتاعى تارىحي تۇلعالار بولسا نەگىزىنەن ەلىمىزدەگى قازاق حالقىنان شىققان ادامدار ، بۇلاردىڭ كوپى 19-ئەسىردىڭ كەيىنگى جارىمى مەن 20-ئەسىردىڭ العاشقى جارىمىندا جاساعان كىشىلەر . ولار تۇرالى دەرەكتەر نەگىزىنەن ەل اۋىزىنان جىيىنالعان اڭىز-اڭگىمەلەر بولعاندىقتان ، ءبىز اۋتورلاردىڭ مۇمكىندىكى تىك بارىنشا جازىبا دەرەك نەگىزىن تابۋعا كۇش سالۋىن ، اڭىز-اڭگىمەلەرگە سۇيەنىپ جازعاندا دا وقىرماندى يىلاندىرۋ قۇۋاتى كۇشتى بولۋىن تالاپ قىلىدۇ . ءبىز ولاردى مۇمكىندىكى تىك بارىنشا قاتىستى تارىحي ماتەريالداردان پايدالانىپ تۈزەتە تىك نەمەسە قاچەتتى وڭىدەۋدەن وتكىزدىك . ال كەيىرەۋىن وقىرماندار مەن زەرتتەۋشىلەردىڭ ساراپتاۋىنا قالدردىق .

ءۇشىنشى ، «قازاق تارىخىنداى ايگىلى ادامدار» سىندى

بۇل جەلئەس كىتاپتاردى قالاى جازۇ جونىندە ، اسرەسە جازۇ سلوبى جونىندە ، ءاۋ باستا اۆتورلارعا قويىلعان تالاپ انىق بولاتتىن . ونىڭ كىلەڭ كوركەم شىعارما دا ، قاتناڭ ولشەمى بار عىلمى شىعارما دا ەمەس ەكەنى ، جازىلماقشى بولعان تارىخىي تۇلعا جونىندەگى جازبا نەمەسە اڭىز دەرەكتەر- گە سۇيەنە وتىرىپ ، مۇمكىندىكتىڭ بارىنشا ، قاراپايىم ، جات- تىق تىلىمەن جازىلعان تارىخىي ەسسە بولۇى تالاپ ەتىلگەن . ءىبراق بۇل تارىخىي وچەرىكتەر جازىلۇى بارىسىندا ، سلوپ جاعىنداى الا-قۇلالىقتان ساقتانا المادىق . سوندىقتان مەن تارىخىي تۇلعانىڭ ەكىنشى توبىنا جازعان العى سوزىمدە : ”اۆ- تورلارىمىزدىڭ كوبى اقىن-جازۇشىلار جانە زەرتتەرمەندەر بولغاندىقتان ، كەيىىر ەسسەلەردىڭ زەرتتەۋ ءتۇسى باسىم بول- دى ، كەيىىر ەسسەلەردىڭ كوركەمدىگىنە كوڭىل ءبولۇمىز كۇشتى بولدى دا ، ولاردىڭ تارىخىي دەرەك نەگىزىنە تىياناتاۋد- مىز جەتەرسىز بولدى . ال كەيىىر ەسسەلەردىڭ تارىخىلىعى باسىم بولپ كەتتى“ دەگەن ەدىم . مۇنداي جاعدايدىڭ كەلىپ شىعۇنىنا سەبەپ بولعان باستى ماسەلە ، ءبىزدىڭ اۆتورلارىمىز- دىڭ كەيىىرەۋى ءوزىنىڭ كوركەم شىعارما ەمەس ، تارىخىي وچەرىك جازىپ وتىرعانىن تولىق ەسكەرمەدى . ولاردىڭ ءوزى جازعان تارىخىي ەسسەگە كىرگەن ءىرى تارىخىي تۇلعا مەن كەلەلى تارىخىي ۋاقىيعا قاتىستى دەرەك نەگىزىن كورسەتپەۋى ءبىزدىڭ كىناراتتاردى تۈزەتۋىمىزگە قىيىندىقتار اكەلدى . بۇ- لارعا ءبىز جوعارىدا جازعانىمداى قاجەتتى تۈزەتۋ ، جانە لايىق-

تى وڭىدەۋلەر جاساعاننان سىرت ، نەگىزىنەن ئۆتوردىڭ جازۇ
سلوبىنا قۇرمەت قىلدىق . سونىمەن بىرگە ئىگىز-ئىگىمەلەرگە
سۈيەنپ جازىلغان كەيىپىر تارىخىي ادام جانە تارىخىي ۋاقىعالارغا
قاتىستى بايانداۋلار الدىنا «ەل شىندە ئىگىز بولپ ايتىلۇند-
شا» نەمەسە «كەيىپىر ادامداردىڭ ئىگىمەلەپ بەرۋىنشە» دە-
گەن سياقتى سوزدەرمەن انىقتاما بەرپ وتىردىق . ال كەيىپىر
ئۆتورلاردان ءوزى جازعان ەسسە قاجەتى ءۇشىن پايدالانغان
ماتەريالدار تۋرالى انىقتاما بەرۋدى تالاپ قىلدىق . رەداكسىيا
القامىز ارالىقتا قايتا باس قوسىپ ، ءۇشىنشى توپتا جازىلاتىن
تارىخىي ادامداردان كەيىپىرەۋىنە ءىشنارا تەڭشەۋ جاسادى .
سوندىقتان ۇلتتار باسپاسى قازاق رەداكسىياسىنىڭ باسشىلارى
مەن «قازاق تارىخىنداى ايگىلى ادامدار» رەداكسىيا القاسى
قالىڭ وقىرماندارى مەن حالىق جۇرتشىلىعىنىڭ وسىنداي
ءبىر يىگىلىكتى ۇلكەن جۇمىس سىستەلۋى بارىسىندا كەلىپ
شىققان مۇنداي ءىشنارا جاعدايلاردى دۇرىس تۇسىنۋىن ءۇ-
مىت ەتەدى . اتا-بابالارىمىز «كوش جۇرە-جۇرە تۇزەلەدى» دە-
گەن ەمەس پە ؟ ! بۇل جاعدايلار ءبىزدى تاجىرىيە قورىتىندى-
لاۋعا جەبەدى .

ءتورتىنشى ، ۇلتتار باسپاسى قازاق رەداكسىياسى مەن
«قازاق تارىخىنداى ايگىلى ادامدار» رەداكسىياسى ۇلتىد-
مىزدىڭ تارىخىنداى ۇلى تۇلعالار ، تارىخىي ادامدار جونىندە-
گى بىزدەنسى ، زەرتتەۋ ، تارىخىي وچەرىكتەر جازۇ وسىمەن
اياقتادى دەۋدەن اۋلاق . ويتكەنى ، ەڭ الدىمەن ءتۇرلى سەبەپ-

تەر سالدارىنان ۇلتىمىز تاريحينداغى ەلىمىز قازاقتارىنا تىكە
قاتىسى بار تالاي تاريحي تۇلعالار جۈملىسىدە ، مۇنداي جۈيەلى ،
كۈلەمدى ەڭبەكتەر جازىلىپ بولغان جوق . كەيىرەۋى جو-
نىندە دەرەك كوزدەرى از . كەيىرەۋى جۈملىسىدە ارناۋلى نىزدە-
نىپ-جازىپ جۇرگەن ادامدار جوق . كەيىر ادامدار جازسا دا
باسپاغا كۈتەرۋگە ۇلگىرمەدى .

جاقىپ مىرزاقان ۇلى

2004-جىلى 25-ئاۋىر ، بىيجىڭ

مازمۇنى

- (1) قايشاليسقان جۇرگىنىشلەر
- (30) اتتانىس
- (57) قىسلتاياڭدا
- (81) كاكاشانىڭ اڭگىمەسى
- (122) سوڭغى ساپار
- (155) «وي ، قايشا» ۋانى تۋرالى

قايشالسىقان جۇرگىنىشلەر

1939-جىلدىڭ قاراشا ايى . قىس باسى كىرىسمەن قار قالغىداپ ، سۇيق كۇرت ءتۇستى . كوكتوعاي اۋدانىنىڭ بوكتەر قىستاۋلىعى قاراسۋ ، سۇپتىنى قىستاپ نى-جىعى وتىرعان ، رۋى نازار قارقاس بولپ كەلتىن مۇحامەتجان بىگە قاراستى جىرماشاقى ءۇيدىڭ ازىنا مالى دالا چاپلىد- مى ازايىپ ، قولعا قاراي باستاعان ەدى . كۈن بىردە بو- ران ، بىردە قار . اۋىل سىرتىنداى ۇساق مالىدىڭ شىرىن قويىپ ، سۇپتىنى باسىپ وتەتىن سارسۇمبەدەن كوكتوعاي اۋدانىنا باراتىن ، سارسۇمبەدەن شىڭگىلگە باراتىن ات جو- لىن دا باسىپ ، جىلماعايلاپ كەتەدى .

ءدال وسى قار باسىپ ، بۇرقاسىن جىلماعايلاپ كەت- كەن جولمەن كەلە جاتقان ، ەلۋگە جاقىن جۇرگىنىشى قارا- تۇڭكەدەن ەرتە شىعپ ەكى تۈپ بولپ سۇت ءجۈرپ ، الدى ەكىنتىدەن بۇرىن سۇپتىنداى ەلگە جەتىپ تە ۇلگىر- دى . جۇرگىنىشلەردىڭ الدىنقى ەلگى ۋاڭ لىيانجاڭ باستا- عان ، جىرماعا جۇىق اسكەر ەدى . ۋاڭ لىيانجاڭ كەلە سالا اۋىل سىرتىن قورشاۋعا الدىرىپ ، بىرگەلەس تۇرعان ۇيلەر- دىڭ ورتاسىنا ەڭكەيگەن كارى ، ەڭبەكتەگەن بالاغا دەيىن

قالدىرماي جيعىزىپ الدى دا ، ءوزى بىيگىرەك جەرگە جارتىلاي قازىلىپ ، جارتىلاي شىمنان جيعان جەرگە پەنىڭ ۇستىنە شىعپ تۇرىپ ءتىلماش ارقىلى اۋىل ادامدارىنا مىنانى ۇقتىردى : ”ءبىرىنشى ، قازىردەن باستاپ ەرتەڭ تاڭ ەرتەڭگە دەيىن بىردە-ءبىر ادامنىڭ اتتى نە جاپاۋ ءجۈز قىلام سىرتىناپ شىعۇنا بولمايدى . سىرتىنان كەلگەن ادام بولسا بىزگە حابار تاپتىرۋ كەرەك . تىعىلىپ قالىپ نە جاسىرىن قايتىپ كەتسە ، ول ادامعا ، اسىرەسە سەندەرگە جاقسىلىق جوق . كىم دە كىم قاشسا ، باسقا اۋىلداىلارمەن تىلدەسسە ، تارتىپكە بويسىنباىلاردىڭ جازاسىن تارتادى . اسكەرلەر اتىپ تاستاسا ، ۇكىمەت جاۋاپ ەتپەيدى . ەكىنشى ، قازىردەن باستاپ وسى اۋىلداى ەركەك كىندىكتى تۇتاستاي بۇگىن ءبىر كەش مىنا ۇيگە (ول اياعىنىڭ استىنىداى ءۇيدى تەۋىپ كورسەتپ) تۇنەيسىڭدەر ، ەسكە-تەرەزەگە كۈزەت قويىلادى . بىردە-بىرەۋنىڭ سىرتقا شىعۇنغا رۇقسات ەتپەيدى . ءۇشىنشى ، ايلەدەر مەن بالا-لار قامالعاىلاردىڭ تاماقتارىن ءڭىر قاراڭعىسىنان بۇرىن اكەپ بەرسىن . كەش بولا ءارقانداي ادامنىڭ ۇيلەرىنەن شىعۇعا رۇقسات ەتپەيدى . دالاداى مال-سۇل بولسا ، ايلەدەر ەرتە قورالاپ السىن“ .

اسكەرى ادامداردىڭ قاشان دا مىنەزى شورت ، ءسوزى قىسقا ، ارەكەتى شاپشاڭ بولادى ، مىنا ۋاڭ لىيانجاڭ دا ءدال